

Г. Й. Насмінчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

БІБЛІЙНИЙ КОНТЕКСТ РОМАНУ «ГАСПИД І МАРГАРИТА» ГАЛИНИ ТАРАСЮК

Стаття присвячена особливостям осмислення біблійного сюжетно-образного матеріалу як джерела алегоризації в романі «Гаспид і Маргарита» Галини Тарасюк. Розкрито характерні риси художньої обробки біблійних образів і мотивів, доведено, що універсальність біблійної символіки сприяє виведенню конкретної проблематики на орбіту всезагального смислу. Заакцентовано наявність у структурі роману двох амбівалентних мотивів (богошукацтва і богоборства), чітко маркованих прикметами нинішнього національного буття. Свої сентенції авторка розробляє на засадах сакрального параболізму, акумулюючи велику літературну традицію. Твір української письменниці органічно вписується у європейську традицію актуалізації сюжету віровідступництва і запродування душі. Художня обробка старо- і новозавітних сюжетів Галина Тарасюк корелює з інтерпретуванням біблійних мотивів у «Фаусті» Гете, «Майстрі і Маргариті» Булгакова, «Докторі Серафікусі» Домонтовича. Зроблено висновки про трансформацію й осучаснення архетипних структур.

Ключові слова: Біблія, трансформація, актуалізація сюжету, Галина Тарасюк, біблійна символіка, сакральний параболізм

*«Біблійна мова – мова свята, тому і сама Біблія, і її мова вимагають до себе не звичайного, а найчесотнішого ставлення»
(Іларіон «Ритмічність біблійної мови»)*

Осмислення дійсності крізь призму біблійної символіки – показова ознака творчості багатьох сучасних українських письменників. Біблійні образи і сюжети трансформуються відповідно до запитів часу та ідейно-естетичних поглядів митців. Якщо Чорнобиль загострив увагу до «Об'явлення Іоанна Богослова», то реальні факти сьогочасного суспільно-політичного життя України, економічне та етичне безчасся актуалізували біблійні сюжети про ворогів людського роду, зрадників-христородавців і про джерела світового зла. Нині письменницька практика за суголосністю релігійно-моральних рефлексій виказує свою незаперечну корелятивність з апокрифічними легендами про запродування душі дияволу, поклоніння золотому тельцю, сходження до пекла. Останнім часом українська літературознавча наука збагатилася поважними дослідженнями В. Антофійчука [1], Ю. Барабаша [3], І. Бетко [4], І. Набитовича [5] та ін. з проблем рецепції сакральних текстів, щоправда більшою мірою вони стосуються художньої практики XIX-XX ст.

Між тим, біблійний контекст Старого і Нового Завіту яскраво проявляється у творах сучасних авторів, зокрема Галини Тарасюк. Виняткову чутливість до концептів Святого Письма засвідчують такі поетичні і прозові книги письменниці, як «На Трійцю дощ», «Тікаймо, Адаме...», «Сестра моєї самотності», «Любов і гріх Марії Магдалини», «Між пеклом і раєм», «Храм на болоті», «Янгол з України» «Гаспид і Маргарита» та ін.

Універсальність біблійної символіки сприяє виведенню у творах Галини Тарасюк конкретної проблематики на орбіту всезагального смислу. Цю прикметну рису авторського стилю доречно розглянути на прикладі роману «Гаспид і Маргарита», який ще не був предметом зацікавлень сучасних дослідників під кутом зору біблійно-християнських концептів. Аналізуючи роман, заголовок

якого сигналізує про «Фауста» Гете й «Майстра і Маргариту» Булгакова як його субстанцію, виходитимемо з бахтінської концепції діалогізму і «чужого слова».

При відсутності у тексті прямих цитат з Біблії, твір «Гаспид і Маргарита» насичений біблійними алюзіями на Святе Письмо, асоціаціями, ремінісценціями, парафразами. Зокрема у тексті вербалізуються старо- і новозавітні концепти Едемського саду, змія-спокусника, Єви-прародительки, первородного гріха, Содому і Гоморри, втраченого раю, Тайної вечері, судного дня, покрову Богородиці, Ісуса Христа, святого Петра, Іуди Іскаріота тощо.

Наскрізним у романі є образ райського саду, який, при збереженні свого сакрального змісту, набирає нового емблематичного значення, порівняно з попередньою практикою письменниці. Так, якщо у романі «Між пеклом і расом» образ Едемського саду постає символом буттєвої вкоріненості людини, індикатором її самототожності, то в романі «Гаспид і Маргарита» Едем конкретизує зовнішні спокуси і прагнення індивідуума прилучитися до величі має статної верхівки. Довколишній соціально-історичний ландшафт Маргарита сприймає не інакше, як суцільну «дебр-пустиню неполітую» [7, с.26], де окремими оазами квітнуть приватизовані райські гаї. Володіти одним із них «з хатинкою ось тут, саме тут, на недосяжній для простого смертного території багатих і вибраних» [7, с.25] – заповітна мрія героїні, головний імператив її поведінки. Здобуття райського саду стає ініціаційною подією для Маргарити, відкриттям себе вже не в іпостасі коханки «якогось сановитого *старпера*» [7, с.26], а в ролі повновладної Хазяйки. Свою причетність до топосу раю на побутовому рівні Маргарита відчуває дуже гостро: «І от я стою серед цюга раю, милуюся розкішним буянням природи, вдихаю запаморочливі пахощі розвернених кущів і квітів... Важкі кетяги бузку, ажурні грона глицинії, золоті фонтани традесканції... Азалії... флокси... тюльпани... нарциси... гіацинти... гігантські фіалки, братки, в'юнки, анемони, матіола... рідні і заморські, презентовані зарубіжними ботанічними садами. Квіти всюди: на клумбах, у вазах, у вазонах, в горщечках... на карнизях, підвіконнях... Навіть у фонтанах і басейні – ніжно-рожеві, кремові, жовті й білі водяні лілії, подаровані німецькими інвесторами. Квіти пнуться, стеляться, в'ються, плавають. І розливають божественні пахощі. Так пахне рай...» [7, с.26]. За формою цей опис тяжіє до ідилічної пейзажної замальовки, а за значенням акцентує високий рівень достатку. Синонімізація раю і щастя, притаманна народному світобаченню, у творі відсутня. Внутрішній стан не гармоніює з цією божественною красою, бо в ньому нема найголовнішого – любові і душевної рівноваги.

«Гаспид і Маргарита» – один із найбільш бунтарських творів Галини Тарасюк. У цьому зв'язку звертає на себе увагу наявність у його структурі двох амбівалентних мотивів, двох важливих семантичних моментів, чітко маркованих прикметами нинішнього національного буття. Перший з них – це мотив богошукання, реалізований переважно засобами публіцистики. Торкаючись кризових явищ суспільства, оскаржуючи практику досягання успіху далеко не бездоганими інструментами, авторка вводить своєрідні публіцистичні відступи, які аж ніяк не притлумлюють напруги сюжету, швидше – навпаки. Коли народ дивиться на своїх «провідників», то, за словами оповідача, «все частіше піднімає очі до неба і щось там шукає. А кого народ шукає в тому небі? Звісно ж, Бога! Народ шукає Бога, щоб спитати: чому ми все боремось і боремось, а пуття нема? Чому ті, яких ми вважали поводитирями і пророками, насправді виявилися крадіями і дурисвітами! Чому ангели стали чортами лиш тільки дорвалися до влади і грошей? Чому ти це допустив, Господи?» [7, с.38]. Як бачимо, питання щільно припасовуються одне до другого, виражаючи найпекучіші проблеми національного буття. Другий

мотив – богоборчий – також маркує національно-історичну складову художнього тексту. Цей мотив інтерпретується у вимірах конкретної ситуації, пов'язаної з лобюванням у Верховній Раді ідеї «перетворення Чорнобильської зони на кладовище радіоактивних відходів» [7, с.47-48]. Коли у Маргарити захворіла єдина донька, вона подумала, що прийшла розплата за содіяне нею і її чоловіком. Коли ж виявилось, що тривоги були марними, молитва Маргарити про Боже змилювання поступово «перетікає» у зухвалу хулу: «Господи, та й Ти... Не такий уже... щоб мені, бідній, дорікати... Чи не з Твоєї ласки пішов димами гіркими Чорнобиль? А коли ні, то принаймні – чому ж Ти не зупинив, не відвернув цю трагедію, якщо такий всеможний?! А міг. Але, видно, не бажав, або карав... Але за що вже карати цей недобитий, недочавлений народ? Вже ж прополов його так, що одна мерва і мерза zostалася! То ж, вибачай, чи така вже й велика моя провина перед цими людьми, вартими ще й не таких чорнобилів?!» [7, с.51].

Художня обробка релігійно-міфологічних сюжетів спричиняє у структурі образів непередбачувану семантику. Так, наприклад, Гаспид виступає у творі не лише у ролі провокатора і спокусника, зберігаючи концептуальну еквівалентність біблійному архетипу, а й виконує нетипову для головного антагоніста Всевишнього функції. Йому «доручено» бути обличчям того світлого зла, джерело якого перемістилося з пекла в найвищі верховнорадівські кабінети, де як найвища реальність сакралізується матеріальна розкіш, стаючи новітньою релігією. Саме вустами «дідьчого сина Гаспида» виголошуються вибухові інвективи з голосу і серця народу: «Ті, на кого ми надіялись, кого висували, посіли собі хлібні посади, жирують по закордонах, приймають антинародні закони, відчинили ворота перед наркотику і порнобізнесом, лукаво виправдовуючись, що від світу не відгородилися, проповідують свободу вибору одним жити задля свого задоволення, іншим – задоволення від свободи вибору вмерти на голці у підворотні...» [7, с.39-40].

Цілком слушною є думка дослідника творчості В. Домонтовича Олександра Артамонова про те, що «образ диявола проходить різні епохи, реалізуючи в собі нові ознаки, залежно від специфіки суспільства, в якому набуває свого літературного вираження» [2, с.71]. І якщо у Домонтовича виведено диявола епохи НЕПу, тобто радянського диявола, то у Галини Тарасюк Гаспид набирає ознак епохи незалежності. Таким чином, художня обробка сакральних сюжетів Галиною Тарасюк корелює з інтерпретуванням біблійних мотивів не лише у «Фаусті» Гете та «Майстрі і Маргариті» Булгакова, а й «Докторі Серафікусі» Домонтовича.

Твір української письменниці органічно вписується у європейську традицію актуалізації сюжету віровідступництва і запроудування душі заради тілесних насолод. Митрополит Іларіон писав: «Людина складається з двох головних частин: вічного Духа й смертного тіла. І людність з найдавнішого часу бачила своє щастя в них: одні, а таких величезна більшість, у задоволенні потреб свого тіла, а другі, їх дуже мало, у задоволенні потреб Духа» [6, с.49]. Втіленням тієї частини людності, яка «задня поганого лакомства» [7, с.102] готова не лише «ідею, а й душу продати» [7, с.27], у романі Г. Тарасюк виступає Маргарита. Тема дворушництва розглядається у контексті легенди про виплеканого під пахвою гаспида. Але з цього казково-міфологічного плану принагідно заувагою («не лише я одна дідька ховаю за пазухою» [7, с.31]) вона проектується в ідеологічну площину, набуваючи нових, всезагальних, вимірів. Поєднуючи соціальну критику з міфом, авторка надає необхідної динаміки ідеї деградації народних обранців до «падших ангелів». Засобами сатири вона показує, як метафізичне зло проникає в людське суспільство, як у гаспидському силовому полі добровільно опиняються передусім ті, що наділені владою: «Нема-нема та й виткнуться ріжки з-під

якоїсь депутатської краватки від *Драколуччі*, або китичка хвоста – з кишені якогось міністерського піджака від *де Дьябло* чи з декольте вечірньої сукні котроїсь партійної кокетки *от кутюр* місцевих» [7, с.31]. Розбудовуючи свої сентенції на засадах сакрального параболізму, авторка акумулює велику літературну традицію, відсилає свого читача до різних культурних пластів.

У тексті роману натрапляємо на низку епізодів, заснованих на співвідношенні слави і багатства. Згідно з християнським поглядом, талант у людини – від Бога, багатство – від лукавого. Маргарита, при її статках, хоче прославитися, а тому просить у Гаспида допомоги у написанні книги, картини, чи пісні, та такої, щоб зразу народною стати. Гаспид же стоїть на тому, «що від чогось треба відмовлятися: або від багатства, або від таланту» 100. З запоем він перелічує можливість князя тьми: «Президентом зробити, прем'єром, царьком якоїсь Намібії, навіть королем Англії – може. Подарувати свердловину з нафтою в Ірані – може. Банк, повний чужих грошей, курорт на Мальдівах, казино в Монте-Карло, цілу гору в Карпатах – може...» [7, с.99]. Зауважмо, що все це написане ще до ганебного оприлюднення майнових декларацій українськими «достойниками».

«Десь читала вона, що у невизначеному і неоглядному майбутньому Україна має стати полем останньої битви Добра зі Злом... Невже це майбутнє уже настає?!» [7, с.85].

Твір закінчується пуантом – зміною траєкторії руху життєвої дороги Маргарити і її чоловіка Кирила. З розкішного рукотворного Едему «червоночорна пекуча хвиля» викидає їх у синє небо, щоб за мить, «обгорілих на вугіль, чорних, як чорти, але живих» [7, с.104], кинути на грішну землю. Отже, духовне і тілесне нарешті набирають однієї – чорної – барви. Внутрішня суть героїні приходить у повну відповідність із її фасадом, зовнішня краса і душевна потворність більше не контрастують одна з другою. У символічній площині траєкторію злету-падіння Маргарити можна інтерпретувати не лише як аналог біблійної історії Люцифера, а й як алегоричну візію руху ураженого мефістофельством владного олімпу, що своїм падінням моделює падіння людського загалу. Символіка фіналу, чимось споріднена зі змістом готичного роману «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда, несучи важливе смислове навантаження, ще раз засвідчує здатність письменниці вбирати в себе іонаціональні імпульси і на перетині свого й чужого творити нову художню якість.

Отже, спираючись на тривалу літературну традицію, Галина Тарасюк виявила значну художню оригінальність в осмисленні біблійних першоджерел. У тексті її роману сакральні образи значно модифікуються за семантикою, постають трансцендентною проекцією реального світу, перетворюючись на духовно-психологічні категорії.

Список використаних джерел:

1. Антофійчук В. Свангельські образи в українській літературі ХХ століття / Володимир Антофійчук. – Чернівці : Рута, 2000. – 335 с.
2. Артамонов О. «Доктор Серафікус» В. Домонтовича: осмислення епохи через призму біблійних символів / Олександр Артамонов // Слова і Час. – 2015. – №5. – С. 67-75.
3. Барабаш Ю. «Давидові псалми» Тараса Шевченка як поетичний «текст» (спроба структурно-семантичного підходу) / Юрій Барабаш // Слова і Час. – 2016. – №2. – С. 3-18.
4. Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця ХІХ – початку ХХ століття / І. Бетко. – Zielonagora ; Kijow, 1999. – 160 с.

5. Набитович І. Біблійні стилізації як стилетворчий засіб в українській прозі ХХ віку / Ігор Набитович // *Sacrum і Біблія в українській літературі* / ред. І. Набитович. — Lublin : Ingvart, 2008. — С. 637-660.
6. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українське монашество / І. Огієнко (митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. іст. біогр. нарисів і прим. М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2002. — 396 с.
7. Тарасюк Г. Жіночі романи / Галина Тарасюк. — Бровари : Відродження, 2006. — 286 с.

The article deals with the peculiarities of understanding of biblical and plot-shaped material as a source of alegorisation in the novel «Gaspid and Margarita» written by Galyna Tarasiuk. The characteristics of artistic treatment of biblical images and motifs are revealed; it is proved that the versatility of biblical symbolism promotes the removal of specific issues in orbit of universal meaning. The presence of two ambivalent motives (God searching and God rebellion) in the structure of the novel, clearly marked by signs of this national existence. The author elaborates her maxims on the principles of sacred parabolizm, accumulating great literary tradition. The work of the Ukrainian writer fits in the European tradition of actualization of plot of apostasy and venality of soul. Art processing of Old- and New Testament stories of Galyna Tarasiuk correlates with the interpretation of biblical motifs in «Faust» by Goethe, «Master and Margarita» by Bulgakov, «Dr. Seraphicus» by Domontovych. The conclusions of transformation and modernization of archetypal structures are made.

Key words: the Bible, transformation, actualization of plot, Galina Tarasiuk, biblical symbols, sacred parabolizm.

Отримано: 10.02.2017 р.

УДК 821.161.2-3.09

І. А. Насмінчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІРОНІЯ ЯК ЗАСІБ ДОЛАННЯ МЕНШОВАРТОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА БАГРЯНОГО

У статті проаналізовано публіцистичні тексти Івана Багряного-іроніста. Простежено суголосність позицій І. Огієнка та І. Багряного щодо почуття меншовартості. Тематика публіцистичних статей Івана Багряного та особливості іронічного дискурсу схарактеризовані на основі визначальних напрямів його публіцистичного спадку. По-перше, це статті, де викладена цілісна політична концепція, по-друге, великий масив публікацій щодо проблем літературно-мистецької творчості і літературної критики. Ця монотематичність виступів, сконцентрованих на оскарженні окупаційного більшовицького режиму в Україні, співвідноситься з пафосом викриття, а, отже, з такими виявами комічного, як іронія і сарказм. З'ясовано, що об'єктом іронії в Багряного є передусім радянська система і все, що з нею пов'язане прямо чи опосередковано. На основі дослідження публіцистичних творів робиться висновок, що у своєму послідовному відторгненні від тоталітаристського абсурду та комплексу меншовартості Іван Багряний апелює до іронії як тропа, риторичної фігури і провідного «принципу світоосмислення».

Ключові слова: іронія, саркастична іронія, меншовартість, публіцистика, Іван Огієнко, Іван Багряний.

Упродовж усього життя Іван Огієнко боровся проти такої ганебної риси своїх співвітчизників, як меншовартість. Особливо актуалізувалася його діяльність в цьому напрямі на еміграції. «Бережися почуття меншовартості, – палко закликав